

Representation of the image of another identity in the Travelogue of Ezz al-Doulah to Europe based on Ditze's opinions

Sedigheh Sherkat Moghadam¹

Received: 28/11/2024   Review: 11/5/2025   Accepted: 17/6/2025

Abstract

Imagology is a branch of comparative literature that examines the image of the "I" and the "other" in a literary work. The development of relationships, travel and communication caused the Iranian "me" to be more exposed to the culture, customs and opinions of the European "other" and to correct old mental assumptions or to start creating new mental stereotypes. Today we are left with many travelogues from the Qajar era that can be cited as valid evidence to examine the image of "the other". Ezz al-Doulah's Travelogue in Europe is one of the first anecdotes from the point of view of an Iranian prince. The purpose of this research is to examine the images described in Ezz al-Doulah's Travelogue in Europe and to clarify how the image of "the other" is reflected in the work and at the same time, show how the Iranian "me" presents itself during the observations. To this end, we will use the descriptive-analytical method in data analysis, and we will specifically use Ditze's view of imagology. This research shows that the representation of images from the traveler's point of view emphasizes "the superiority of the identity of the other" from different dimensions and to "ignore one's own identity".

Keywords: *Ezz al-Dawlah's travelogue to Europe, iconography from the perspective of Dietze, other identity and Iranian travelogues, self-identity and Iranian travelogues.*

---

¹ Corresponding author, Associated Professor of French literature, Departement of French language, Faculty of Persian literature and foreign languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran

Moghadam@atu.ac.ir

ORCID: 0000-0002-1356-3879

Copyright© 2025, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms

1. Introduction

Since the second half of the twentieth century, the study of national image in literature has become one of the important subfields of comparative literature. In today's world, where people communicate with each other through the media and create images about each other, the concept of "self" and "other" is prominent. Iconography explores the characteristics that one nation attributes to another. It can also help us understand what image a country presents of itself and the other in fictional and non-fictional works. In many studies, the image of the people of the East has received much attention. For this reason, it is necessary to pay more attention to the images of Western countries from the perspective of Iranians and to explore its angles more precisely. Iconography is a suitable method that provides the researcher with the necessary tools and theories to examine images. With the help of these theories, we can extract cultural, social, and belief differences and show the relationship between aesthetic characteristics and images. The image or characteristics attributed to different countries are evident in different genres such as travelogues, literary, historical and media texts. Iconography is a gateway through which the image of a nation can be evaluated and analyzed.

Comparative literature, as an important academic field, is responsible for the study of literature and culture beyond linguistic, national, and geographical boundaries and in an interdisciplinary and multidisciplinary manner. It can be said that language and literary traditions play an important role in the transmission of culture, and since comparative literature deals with the world of literature on the one hand and seeks to create interaction between the literature of nations and, of course, between different disciplines with literature, it helps to better understand culture. The field of comparative literature includes various approaches and methods, including iconography, thematics, analogy, etc. In this research, we are specifically dealing with the iconography approach.

In view of what has been stated, the aim of the present study is to explore *Ezz al-Doulah's travelogue in Europe* from an iconographic perspective and, by utilizing the views of theorists of this approach, especially Ditzel, to extract images of "I" and "Other" in order to achieve a clear understanding of the way Iranian people viewed "Other" in the late 13th century. This issue can not only help us in understanding our cultural "self" in past eras, but also clearly remind us of the necessity of adjusting or correcting the way we view "Other" in our modern world. The present study analyzes the content of the travelogue using a

qualitative research method, that is, based on collecting information extracted from recent articles, analytical and classified descriptions, and relying on a comparative approach.

1.1 Research Question(s)

Using the iconographic approach, we seek to answer these questions: How does the image of the “other” appear in the mind and expression of the travel writer? If we accept that travelogues are a suitable space for analysis from an iconographic perspective, what images of “I” and “the other” does the travelogue text present? How can the relationship between these images and the historical situation of that period be explained? What are the positive and negative points of these images?

2. Methodology

In this section, we try to examine the methods of representing images in literary texts using the perspectives of the theorists of the field of iconography. As we said, iconography is a branch of comparative literature that studies images from various social, political, and cultural aspects and from positive, negative, and neutral perspectives. It should be noted that this field only studies the way “the set of cultural and literary traditions is represented” (Mir Saberi, 1400: 23).

According to Stefan Alexander Ditze (2006), there are five methods in iconology as follows (Ibid., 24).

Methodological patterns of iconology from Ditze 's perspective

1	Investigating the ontology of image in literature	For example, the image of France in a specific literature or culture
2	Investigating one of the presented aspects of the image	For example, the image of French culture in a Persian novel
3	Investigating the linguistic and literary characteristics of the image by resorting to a structuralist perspective	For example, examining the rhetoric of the French image in a Persian novel
4	The impact of historical, ideological and social context on the image	For example, what effect does the confrontation between France and Iran have on the imagery of Iranians compared to the French

5	The impact of the image on historical, ideological and social context	For example, the impact of the French image in Persian literature on political, social and cultural issues
---	---	--

The fourth and fifth methods are taken from the French school, which focuses on context. This school focuses on the relationship between text and context, that is, it uses historical, ideological and biographical contexts to reveal the meaning of the image. On the other hand, Leerssen writes about the inseparable relationship between literature and context: “Historical context is also important. A literary text cannot be interpreted and examined in a timeless and spaceless state and only from aesthetic aspects. Historical factors must also be taken into account” (2007:28; quoted by Mirsaberi).

Ditze also categorizes the images in each land into three main dimensions:

1	Personal dimension: related to the external characteristics of individuals that are reflected in the literary work.	For example, physical characteristics, psychological characteristics, and socialrelationships. This dimension also includes the movements and habits of individuals.
2	Transpersonal dimension: related to civilization, customs, art, achievements, culture, and mentality.	For example, material culture, social culture, organizations, and customs
3	Impersonal dimension:	Related to landscape, animals, and climate. This dimension includes ecology.

The transpersonal dimension is based on several cultural concepts, including:

- **Material culture** (artifacts)
- **Social culture** (institutions)
- **Mental culture** (related to the psyche)

According to Ditze, the structuralist model of national images in a literary work offers solutions to methodological problems. To this end, the researcher must answer questions related to the image:

The structuralist model of national images in fiction attempts to cover the entire semantic field from which images potentially arise.

1. Where can images be sought in a literary work?
2. How can images that embody national images be categorized in a literary work?
3. How can images as they appear in a literary work be analyzed and examined in different eras?
4. How can recurring images be examined within the framework of a historical analysis?

From Mora's perspective, "the image appears in a threefold way as an 'image of': it is an image of a foreigner, an image of a nation or a society (in which it is rooted) and an image of the sensitivity of an author" (Mora, 1998: 42; quoted by Turk Ladani, 2010: 20); then, the image becomes a symbol of a dialogue between two cultures, two literatures or two texts. The use of language is the first characteristic that we encounter in evaluating the image in a literary text. For example, the use of foreign or colloquial language is a way to show reality or highlight humor. Sometimes, in order for the audience to become familiar with the text, the author uses colloquial language. Using the native language in a foreign country shows us that the character is trying to prove his identity, but using a foreign language in the native country shows us that the character is trying to get closer to the foreign culture. Examining the word and vocabulary of the text is one of the important parts of language evaluation. One of the tasks of the imageologist when dealing with the image is to pay attention to the contradictory and dual words in the text. Comparison and contrast between "I" and "Other" are abundantly seen in these texts. Usually, this contrast and comparison occurs within the cultural system of the "self". (Mirsaberi, 1400: 25)

The images presented change according to the time period, ideology and experience of the travel writer. Undoubtedly, the image of "Other" from the perspective of a simple traveler is different from that of a researcher or diplomat and a tempted observer, and each has its own method of travel and reporting. According to Théophile Gautier: "In travel, there are two ways for the travel writer: immediate observation or long study. Time fails us in travel. Therefore, be content with a simple and quick perception of what you see. » (1875:4) The present study will also use both methodological schools (i.e., textual and contextual) to examine the images in Ezz al-Dawlah's travelogue.

4. Results

In this study, we tried to first consider the images presented by Ezz al-Doulah's travelogue in Europe in three dimensions: personal, transpersonal, and impersonal, according to Ditze's classification. The analysis of the images revealed the lack of a personal dimension in the travelogue, which shows that the travelogue writer was content with only his superficial observations of the European "other." Through the images presented in the transpersonal dimension, we examined the way in which the Western identity-other is represented. The discourse of identity-other has been discussed from the distant past to the present and is particularly one of the prominent features of travelogues. According to Boia (1997), "Today, as yesterday, we can see the same oscillation between group and species, intensified valuations and differences and their reduction" (Lucien Boia, 2000: 117). This "oscillation" also arises in the aforementioned travelogue from two different national concepts: the European concept, which is based on a society of ideas, progress, and beauty, and the Iranian concept, which expresses backwardness, self-deprecation, regret, and envy. It goes without saying that the latter shows a greater ability not only to understand the "other," but also to imitate it. The precise demarcation between "self" and "other," and the attribution of a characteristic to a particular nation and its generalization to all individuals of a society, seems strange. Ezz al-Doulah's travelogue is the arena of boundless and calculated fascination with Europeans. He has encountered the "other" through travel and is one of the travel writers who learned French from Jules Richard, one of the French teachers at Dar al-Fonun, and in addition, he was interested in studying history and was familiar with world conditions through European magazines and newspapers. Therefore, it can be said that his understanding and view of the French "other" is influenced by his familiarity with the French language and culture. An ideal representation of the other-identity is seen in the travelogue in various ways. In this case, the "I", who is fascinated and fascinated by the scientific, cultural, social, etc. superiority of the "other", tries to indirectly question the values of his own society and melt into the values of the foreign element.

References

- Albughobeish, Abdullah (2015); "Another Imagery in our Literature Based on the Story of *Khasi in Miqat* by Jalal Al-Ahmad", *Comparative Literature Research*, Year 5, No. 19, pp. 1-25.

- Boia, Lucian, Istorie (1997). *Histoire et mythe dans la conscience roumaine*, Humanitas.
- Boerner, Peter (1975), National Images and Their Place in Literary Research Germany as Seen by Eighteenth-Century, *Monatshefte*, Vol. 67, No. 4, pp. 358-370.
- Dadvar, Almira. (2011). The Image of a Western Poem in the Works of Three Iranian Writers. *Comparative Literature*, 888_881.
- Ditze, Stephan-Alexander. (2006). America and the Americans in Postwar British Fiction: An Imagological Study of Selected Novels. Heidelberg: Winter.
- Dos Santos, Barbara. (2019). «L’image de la femme dans A cabeça de Salomé d’Ana Paula Tavares.» *Letras de Hoje* 54, no. 4, 483-494.
- Ezz al-Dawlah, Abdolsamad Mirza Salvar. (1995). *Abdolsamad Mirza Salvar Ezz al-Doulah's travelogue in Europe*. Tehran: Namek.
- Farsian, Mohammad Reza; Sahebi Awal, Fatemeh. (2012). A Stranger in the Mirror of the Image: Representing Another Image in the Travelogue of Mark and Polo by Mansour Zabatian. *French Language and Translation*, Volume 5, No. 1, 178-201.
- Fotouhi, Mahmoud (2011). *Balaghat Tasvir*. Vol. 2. Tehran: Sokhn.
- Gannier, Odile. (2016). « Imagologie: du voyage à l’étude des images réciproques. L’exemple de voyages français en Russie au XIXe siècle», *Theoretical and Applied Linguistics*, 67-72.
- Gautier, Théophile. (1866). *Voyage en Russie*. Paris : Charpentier.
- Giugliano, Marcello; Alsina Keith Victòria. (2019). «Seeing the image of one’s culture through the image of another: translating images of national identity», *Meta*, Volume 64, Number 3, 748-755.
- Hejazi, Nahid (2019), "Imagination in Abdullah Mostofi's Journey to Russia", *Comparative Literature Research*, Volume 8, No. 4, pp. 92-70.
- Heydari, Fatemeh; Rahiminia, Fatemeh (2011), "The Image of Iran and Iranians in the Travelogue from Khorasan to Bakhtiari", *Comparative Literature Journal of the Persian Language and Literature Academy*, Vol. 21, pp. 87-71.
- Leerssen, Joseph. (2016). Imagology: On Using Ethnicity to Make Sense of the World. *Ibericl, Revue D’études Ibériques ET Ibéro-Américaines*, 10, 13-31.
- Mohseni, Morteza; Abolhasani, Ali; Taghavi Siah Roudkalai, Sedighe. (2016). "Alien" Imagery in *Shahnameh* Based on Stereotyping. *Comparative Literature Research*. Volume 4, No. 1, 123-147.
- Moura, Jean-Marc . (1992). [L’Image du tiers-monde dans le roman français contemporain](#), *Cairn* 265-295.
- Moura, Jean-Marc, (1998), *L’Europe littéraire et l’ailleurs*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Moura, Jean-Marc .(1998). «L’image de l’étranger : perspectives des études d’imagologie littéraire», *Cairn*, 35 à 55.

- Mirsaberi, Fatemeh. (2019). *An Imagery Study of the Novel "Uncle John Napoleon" by Iraj Pezezhad. Master's Thesis in Persian Language and Literature.* Allameh Tabatabaei University. Supervisor: Abdullah Al-Bughbish.
- Namvar Motlagh, Bahman (2012). «Les stéréotypes à travers le prisme de l'imagologie» *Recherches en langue et Littérature Françaises*, Année 5, N0 7,
- Namurmatl, Bahman, (2009), "An Introduction to Imagery: Introducing a Method of Literary and Artistic Criticism in Comparative Literature", *Quarterly Journal of Comparative Literature Studies*, Vol. 3(12), pp. 119-138.
- Nanket, Laetitia, (2011), "Imagination as Reading Texts Contemporary French and Persian Prose", translated by Mozhdeh Daqighi, Special Issue of *Comparative Literature, Persian Language and Literature Academy*, Vol. 2(1), Series 3, pp. 100-115
- Pageaux, Daniel-Henri. (1989). «De l'imagerie culturelle à l'imaginaire», *Précis de littérature comparée*. Paris : PUF, 133-162
- Rousseau, Jean-Jacques. *Essai sur l'origine des langues [1761-1781]*. Paris : Gallimard, 1990.
- Viorica, Rujan Stefania. (2002). «Aperçu sur l'imagologie comparée», *Annales d'Université "Valahia" Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire* Année 4-5, 214-218

فصلنامه

سال ۲۲، شماره ۸۹، پاییز ۱۴۰۴، ص ۱۰۵-۱۲۸

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.22.89.105>

بازنمایی تصویر هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا بر پایه آراء دیتسه

دکتر صدیقه شرکت مقدم^{۱*}

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۸/۸ بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۲/۲۱ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۳/۲۷

چکیده

تصویرشناسی شاخه‌ای از ادبیات تطبیقی است که به بررسی تصویر «من» و «دیگری» در اثر ادبی می‌پردازد. گسترش مراودات، سفرها و ارتباطات سبب شد «من» ایرانی بیش از پیش در معرض فرهنگ، آداب و رسوم، پیشرفته‌ها و عقاید «دیگری» فرهنگی قرار بگیرد و مفروضات ذهنی گذشته خود را اصلاح کند یا دست به ساخت کلیشه‌های ذهنی جدید بزند. امروزه سفرنامه‌های بسیاری از دوران قاجار به جای مانده است که می‌تواند به عنوان مدرکی معتبر به منظور بررسی تصویر «دیگری» مورد استناد قرار گیرد. سفرنامه عزالدوله به اروپا یکی از نخستین گزارشهای سفر از نگاه یک شاهزاده ایرانی به اروپا است.

هدف این پژوهش بررسی تصاویر در سفرنامه عزالدوله به اروپا، چگونگی بازتاب و ارائه «دیگری» و در عین حال، معرفی «خود» در خلال مشاهدات است؛ بدین منظور در تحلیل داده‌ها از روش توصیفی-تحلیلی و به طور خاص از دیدگاه دیتسه^۱ در حوزه تصویرشناسی

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فرانسه، دانشکده ادبیات، دانشگاه علامه طباطبائی - نویسنده مسئول

Moghadam@atu.ac.ir

ORCID: 0000-0002-1356-3879

Copyright© 2025, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-

استفاده شد. این پژوهش نشان می‌دهد که بازنمایی تصاویر از نگاه سفرنامه‌نویس بیشتر به برجسته کردن برتری هویت-دیگری از ابعاد مختلف و نادیده انگاشتن هویت-خود گرایش دارد.

کلیدواژه‌ها: سفرنامه عزالدوله به اروپا، تصویرشناسی از نگاه دیتسه، هویت-دیگری و سفرنامه‌های ایرانی، هویت-خود و سفرنامه‌های ایرانی.

۱. مقدمه

از نیمه دوم قرن بیست، مطالعه تصویر ملی در ادبیات به یکی از زیرشاخه‌های مهم ادبیات تطبیقی تبدیل شد. در دنیای امروز، که انسانها از طریق رسانه‌ها با یکدیگر در ارتباطند و درمورد یکدیگر تصویرسازی می‌کنند، مفهوم «خود» و «دیگری» پررنگ جلوه می‌کند. تصویرشناسی به کشف ویژگیهایی می‌پردازد که توسط یک ملت به ملت دیگر نسبت داده شده است. هم‌چنین به کمک آن می‌توان دریافت که هر کشور در آثار تخیلی و غیر تخیلی چه تصویری از خود و دیگری ارائه می‌کند. در بسیاری از پژوهش‌ها تصویر مردمان مشرق زمین بسیار مورد توجه واقع شده است؛ به همین دلیل، لازم است به تصاویر کشورهای غربی از دیدگاه ایرانیان، توجه بیشتری نشان دهیم و زوایای آن را دقیقتر بکاویم. تصویرشناسی روش مناسبی است که ابزار و نظریه‌های لازم را برای بررسی تصاویر در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد. ما به کمک این نظریه‌ها می‌توانیم تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی را استخراج کنیم و رابطه ویژگیهای زیبایی‌شناختی و تصاویر را نشان دهیم. تصویر یا ویژگیهای منتسب به کشورهای مختلف در ژانرهای متفاوت از قبیل سفرنامه، متون ادبی، تاریخی و رسانه مشهود است. تصویرشناسی، دروازه‌ای است که از طریق آن می‌توان تصویر هر ملت را ارزیابی و تحلیل کرد.

۱-۱ اهمیت و هدف

ادبیات تطبیقی به عنوان یک حوزه مهم دانشگاهی، مطالعه ادبیات و فرهنگ را ورای مرزهای زبانی، ملی، جغرافیایی و به صورت میان‌رشته‌ای و چندرشته‌ای برعهده دارد. می‌توان گفت زبان و سنت‌های ادبی در انتقال فرهنگ نقش مهمی ایفا می‌کند و از آنجایی

_____ بازنمایی تصویرِ هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا برپایه آراء دیتسه

که ادبیات تطبیقی از یک سو با جهان ادبیات سروکار دارد و از سوی دیگر درصدد ایجاد تعامل میان ادبیات ملّتها و البته میان رشته‌های مختلف با ادبیات است به شناخت بهتر فرهنگ یاری می‌رساند. قلمرو ادبیات تطبیقی شامل رویکردها و روشهای مختلفی اعم از تصویرشناسی، مضمون‌شناسی، آنالوژی و ... است. در این پژوهش به طور خاص با رویکرد تصویرشناسی سروکار داریم.

با توجه به آنچه بیان شد، هدف پژوهش این است که سفرنامه عزالدوله را از دیدگاه تصویرشناسی بکاود و با بهره‌گیری از دیدگاه‌های نظریه‌پردازان این رویکرد بویژه دیتسه به استخراج تصاویری از «من» و «دیگری» پردازد تا از این طریق به شناخت روشنی درباره نوع نگاه انسان ایرانی به «دیگری» در اواخر سده سیزدهم خورشیدی دست یابد. این مسئله می‌تواند ضمن اینکه به ما در شناخت «خود» فرهنگیمان در دوره‌های گذشته یاری رساند، ضرورت تعدیل یا تصحیح نگرستن به «دیگری» در دنیای امروزین مان را به طرز روشنی به ما یادآور می‌شود. پژوهش با بهره‌گیری از روش تحقیق کیفی یعنی بر مبنای جمع‌آوری اطلاعات از مقالات تازه، توصیفهای تحلیلی و طبقه‌بندی شده و با تکیه بر رویکرد تطبیقی به تحلیل محتوای سفرنامه می‌پردازد.

۱-۲ پرسش‌های پژوهش

با توسل به رویکرد تصویرشناسی به دنبال پاسخ این پرسش‌ها هستیم که تصویر «دیگری» در ذهن و بیان سفرنامه‌نویس به چه صورت نمود پیدا می‌کند. اگر بپذیریم که سفرنامه‌ها فضای مناسبی برای واکاوی از دیدگاه تصویرشناسی است، متن سفرنامه چه تصاویری از «من» و «دیگری» ارائه می‌کند؟ چگونه می‌توان ارتباط این تصاویر را با وضعیت تاریخی آن دوره توضیح داد؟ نقاط مثبت و منفی این تصاویر چه خواهد بود؟

۱-۳ پیشینه پژوهش

تخیل درباره فرهنگ بیگانه و سخن راندن از آن در جهان بی‌حد و مرز ادبیات، سابقه‌ای طولانی دارد که گاه ناشی از تعامل مستقیم با «دیگری» و گاه برگرفته از همان عنصر خیال و پیش‌فرضهای از پیش تعیین شده است. در اینجا ابتدا به مقالاتی اشاره می‌شود که در این حوزه به زبان فرانسه و فارسی نگاشته شده است.

نامور مطلق در مقاله «استروتیپ‌ها از منظر تصویرشناسی»، که در سال ۱۳۹۰ در مجله

پژوهش زبان و ادبیات فرانسه به چاپ رسانده به بررسی کلیشه‌ها در بازتولید تصویر دیگری در ذهن مخاطب پرداخته است. از نظر نویسنده، کلیشه‌ها تصاویر ثابتی است که به نوبه خود افکار عمومی را شکل می‌دهد. برای بررسی کلیشه‌ها می‌توان از رویکردهای مختلفی همچون نشانه‌شناسی استفاده کرد.

در مقاله‌ای ژان مارک مورا^۲ با عنوان «تصویر جهان سوم در رمانهای فرانسوی معاصر» (Cairn, 1992) به این نتیجه رسیده است که چندگانگی بازنمایی تخیلی جهان سوم مطابق با چهار عنصر اصلی سازماندهی شده که عبارتند از اتهام یا دفاع از غرب، میل یا هراس از دیگری. این چهار عامل، قالب بسیاری از رمانها را با ساختارهای روایی مشخصی شکل می‌دهد. به گفته نویسنده، آشکار ساختن این تصاویر تخیلی به دانش زندگی فکری و ادبیات کمک قابل توجهی می‌کند. در واقع، تخیل اجتماعی، مجموعه‌ای از بازنماییهای جمعی هر جامعه را در بر می‌گیرد.

گایه^۳ نیز در مقاله «تصویرشناسی از سفر تا مطالعه تصاویر متقابل»^۴ (2016) با مطالعه برخی از سفرنامه‌های فرانسوی قرن نوزدهم، که توسط نویسندگانی همچون مادام دو استال^۵، دوما^۶، گوتیه^۷ به روسیه انجام شده به بررسی خلق و دگرگونی تصاویر در سفرنامه و داستان پرداخته و به این نتیجه رسیده است که دو ژانر سفرنامه و داستان بازنمایی‌های «خود» را از «دیگری» رد و بدل می‌کند.

ویوریکا نیز در مقاله خود با عنوان «مروری بر تصویرشناسی تطبیقی»^۸ (2002) به این مسئله اشاره می‌کند که تصویرشناسی تطبیقی، که به عنوان «مطالعه تصاویر و بازنمایی‌های بیگانه» توسط پاژو تعریف شده است، مدتهاست مورد سوء ظن محققان قرار گرفته است. آنان این رویکرد را حوزه‌ای جدا و مستقل از ادبیات در نظر گرفته‌اند. در مقاله «تصویر زن در کتاب خانه سالومه نوشته آنا پائولا تاوارس»^۹ (2019) دوس سانتوس^{۱۰} با تحلیلی مبتنی بر تصویرشناسی، بازنمایی‌های مختلف تصویر زنان در آثار آنا پائولا تاوارس را بررسی می‌کند و رابطه آنها را با جامعه آنگولا و چگونگی انطباق این اثر در پارادایم پسااستعماری مورد پرسش قرار می‌دهد.

مقاله «تصویرشناسی دیگری در ادبیات خودی با تکیه بر داستان خسی در میقات از جلال آل احمد» (۱۳۹۴) از عبدالله آلبوغیش به طبقه‌بندی تصاویر استخراج شده از سفرنامه خسی در میقات می‌پردازد و با ارائه تصاویر گوناگون «من» و «دیگری» ضمن

————— بازنمایی تصویرِ هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا بر پایه آراء دیتسه

نشاندادن چگونگی بازتاب «من» از خلال تصویرپردازی «دیگری» از ماهیت بینارشته‌ای تصویرشناسی پرده برمی‌دارد.

مقاله «تصویر ایران و ایرانی در سفرنامه از خراسان تا بختیاری» (۱۴۰۰) از فاطمه حیدری و فاطمه رحیمی‌نیا. در این مقاله، تصاویر این سفرنامه درباره سبک زندگی، سنتها، آداب و رسوم و اوضاع معیشتی مردم ایران در دوران قاجار استخراج شده است و نشان می‌دهد که نگاه نویسنده نسبت به ایران و ایرانی از قضاوت و پیشداوری خالی، و در بسیاری از موارد مثبت است.

مقاله «تصویرشناسی در سفر عبدالله مستوفی به روسیه» (۱۳۹۹) از ناهید حجازی در چهار مرحله به بررسی تصاویر کتاب شرح زندگانی من از عبدالله مستوفی و برداشت و نگاه او نسبت به روسیه می‌پردازد. توجه به درک و نگاه متقابل، کلیشه‌ها و واقعیت‌ها، ساختار زبانی و ویژگیهای بافتی از جمله موارد ارزشمند این تحقیق است.

میرصابری نیز در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «مطالعه تصویرشناسانه رمان دایی جان ناپلئون از ایرج پزشک‌زاد» به بررسی الگوهای مختلف بررسی متن داستان از دیدگاه تصویرشناسی می‌پردازد و تصاویر رمان «دایی جان ناپلئون»، چگونگی بازتاب و ارائه «دیگری» و در عین حال، معرفی «خود» را در خلال روایت نشان می‌دهد.

در این پژوهشها، بیشتر به توضیح تصویرشناسی و بررسی تصویرهای ارائه شده و دسته‌بندی آنها در رمانهای مختلف پرداخته شده و دسته‌بندی تصویر بر مبنای آرای دیتسه در آنها کمرنگ است. این تحقیق می‌کوشد تا حدی این بخش را جبران کند.

۲. تبیین پژوهش

تصویرشناسی ادبی، که به عنوان مطالعه بازنماییهای خارجی در ادبیات هر ملت شناخته می‌شود، همواره دو جهت غالب را در پیش گرفته است: «مطالعه اسناد اولیه که شامل سفرنامه‌ها هستند» و مهمتر از همه، «آثار داستانی که یا مستقیماً «دیگری» را به تصویر می‌کشد، یا با دیدگاهی کلی و کم و بیش کلیشه‌ای، سرزمین دیگری را توصیف می‌کند» (Moura, 1998: 35). تصویر «دیگری» یکی از کهن‌ترین بازنماییهای بشریت است که احتمالاً قدمت آن به شکل‌گیری جوامع بشری برمی‌گردد. امروزه با مطالعه برخی از

سفرنامه‌ها می‌توان به چگونگی بازآفرینی و تولید تصاویر پی برد. در واقع برداشت ما از «دیگری» یا از هر آنچه غیر خودی است، می‌تواند به چند طریق به دست آید: ۱. بازنمایی‌های صرفاً خیالی و تخیلی که به واسطه شنیده‌ها و افسانه‌ها در ذهن نقش می‌بندد. ۲. با خوانش داستانها و حکایات مکتوب در ادبیات ۳. در نهایت از طریق تجربه مستقیم و بدون واسطه از طریق سفر کردن به کشورهای دیگر یا با استقبال از خارجی‌ها در کشور خود. بدون شک از میان این سه روش مطالعه سفرنامه‌ها، تصاویر و بازنمایی‌های دقیقتری را نسبت به دیگر موارد ارائه می‌کند. در واقع، هر سفرنامه‌ای نشان‌دهنده بینش معینی از جهان است؛ زیرا فقط بر اساس دیدگاه یک سیاح، که اغلب ضمنی و حتی ناخودآگاه است، نوشته شده است. مسافرانی که به مکانی ناآشنا می‌رسند، همیشه با مشاهده آنچه با عاداتشان متفاوت است، شگفت‌زده می‌شوند. بدیهی است این مشاهده به چشم انداز، محیط اطراف و خلق و خوی ساکنان آن دیار مربوط می‌شود؛ واکنشی عادی برای سفرنامه نویسان و کاشفانی که برای نخستین بار به سرزمینی بیگانه و مکانی ناشناخته قدم می‌گذارند؛ جایی که می‌توانند خود را «مسافر» و نه «گردشگر» تصور کنند. اودیل گانیه معتقد است زمانی که سفرنامه نویسان به توصیف مردمانی می‌پردازند که با آنها روبه‌رو می‌شوند، ظاهر و آداب و رسوم آنها در مشاهداتشان اهمیت بیشتری می‌یابد؛ اما آنها ممکن است قدری درگیر سوگیری‌های احتمالی شوند که دشوار است تصور کنیم بازنمایی‌ها با واقعیت دقیق مطابقت داشته باشد. هم‌چنین برخی از منتقدان از پاسخ دادن در مورد صحت دقیق این تصاویر خودداری می‌ورزند (Gannier, 2016: 67). سفرنامه‌ها در ادبیات ملل مختلف، درک و دریافت مسائل فرهنگی و اجتماعی و سیاسی بین دو ملت و به وجود آوردن ارتباط و گفت و گو بین «خود» و «دیگری» نقش مهمی دارند. سفرنامه شامل تمام تجربیاتی است که فرد از سفر خود می‌نویسد و در آن به اتفاقات و پیشامدهای جالب توجه و سرگرم کننده اشاره می‌کند (فارسیان، ۱۴۰۱: ۱۸۰).

مطالعه نژاد بشر، آن‌طور که ژان -ژاک روسو تصور می‌کند، جهانگرایی نیست. در واقع، او در کتاب *خاستگاه زبانها* چنین می‌نویسد: «برای مطالعه انسان باید یاد بگیرد که دور را بنگرید. برای کشف خواص ابتدا باید تفاوتها را مشاهده کنید» (۱۹۹۰: ۸۹). دانیل هانری پاژو در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر ادبیات تطبیقی» در تعریف تصویرشناسی

بازنمایی تصویر هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا بر پایه آراء دیتسه

چنین می‌گوید: «تصویر بیان ادبی یا غیر ادبی، فاصله‌ای معنامند میان دو نظام از واقعیت فرهنگی است» (۱۹۹۴: ۶۰). منظور از بیان ادبی در این تعریف، تصویری است که نویسنده در ادبیات با بهره‌گیری از عنصر خیال از نظام فرهنگی بیگانه به دست می‌دهد و بازنمایی تصویر در هنرهای دیگر، که خارج از مرزهای ادبیات قرار دارند، بیان غیر ادبی تلقی می‌شود. به عقیده پاژو «در مطالعات تصویرشناسانه، بیش از توجه به «دیگری درون فرهنگی» باید تصویرهای ارائه شده از «دیگری برون فرهنگی» بررسی شود» (آلبوگیش، ۱۳۹۴: ۳) و این همان چیزی است که مفهوم فاصله را در این تعریف توضیح می‌دهد. وی هم‌چنین اعتقاد دارد که تصویرشناسی «نوعی تفسیر متقابل انسانها، سفرها و تخیلات از یکدیگر است» (۱۹۸۹: ۱۰).

هدف تصویرشناسی، بررسی تصاویر بیگانه و خارجی در آثار ادبی است؛ تصویری که از فیلتر نگاه نویسنده عبور کرده و به ماده ادبی یا هنری تبدیل شده است. در واقع، بازنمایی تصاویر، بازتولید ساده از واقعیت نیست؛ بلکه مجموعه‌ای از ویژگیهایی است که با مفاهیم کم و بیش کلیشه‌ای ترکیب شده است، تا تصویری مناسبتر از طبیعت «واقعی» ایجاد کند؛ به بیانی دیگر «چالش واقعی هر مطالعه تصویری، کشف «منطق» و «حقیقت» آن است، نه تأیید تطبیق آن با واقعیت» (Moura, 1998: 40). به این صورت نویسنده از تصویر دیگری برای نوشتن، فکر کردن و رؤیاپردازی استفاده می‌کند؛ به عبارت دیگر، نویسنده در درون جامعه و فرهنگی می‌نویسد که به‌عنوان حوزه‌های نظام‌مند تلقی می‌شود؛ گفتمان خود را درباره دیگری انتخاب می‌کند؛ گاه آنچه می‌نویسد در تضاد کامل با واقعیت سیاسی آن لحظه است (میرصابری، ۱۴۰۰: ۴۵). در سطح فردی، نوشتن درباره دیگری می‌تواند به تعریف «خود» منجر شود. در سطح جمعی، سخن گفتن از «دیگری» می‌تواند رهایی از واقعیت باشد و به نوعی سراپها یا خیالپردازیهای هر جامعه را توجیه کند» (Pageaux, 1989: 151). تصویرشناسی هم‌چنین در سفرنامه به مطالعه شکاف خاص بین روایت مرسوم در جامعه‌ای معین و نسخه اصلی ارائه شده توسط مسافر یا نویسنده می‌پردازد؛ با این حال، امروزه منتقدان، نظریه‌های عصر روشنگری را در مورد «شخصیت ملی» رد می‌کند که در واقع تمایل دارد خلق و خوی فرضی قوم را به ویژگی واحد یا به مجموعه‌ای از ویژگیهای مشترک قابل شناسایی و کلیشه‌ای تقلیل دهد. احتمالاً برای پرهیز از طرح پرسش کلیشه ملی،

که امروزه معنای خود را از دست داده است، مطالعات تصویرشناختی، این شخصیت‌ها را به اجزای خیالی یا هنری تقلیل می‌دهد که با واقعیت هیچ ربطی ندارد، باید توجه کرد که بررسی صحت یا کذب تصویر در تصویرشناسی جای ندارد و این حوزه صرفاً چگونگی «بازنمایی مجموعه سنتهای فرهنگی و ادبی» (همان) را مطالعه می‌کند.

پیتر بورنر^{۱۱} تصویر ملی را این‌گونه تعریف می‌کند: «هر تصویر ملی، ساختار پیچیده‌ای از انواع نیروهای ادبی و غیر ادبی است که گاهی فقط به صورت غیر مستقیم، وضعیت اجتماعی و معنوی ملت از زندگی روزمره گرفته تا هنر، اسطوره و شعر و شاعری را بازتاب می‌دهد» (۳۶۵: ۱۹۷۵). تصویرهای کلیشه‌ای همچون «ایرانی مهمان‌نواز»، «اسکاتلندی خسیس»، «ایرلندی مست»، «فرانسوی روشنفکر»، «یهودی اهل تجارت»، «اسپانیایی پرشور» و «آلمانی سرد» و غیره که امروزه در اذهان بیشتر مردم نقش بسته است، حاصل برداشتها و مشاهدات سفرنامه نویسان است. در یک نگاه، ویژگیهای بارز هر جامعه، تغییر ناپذیر و حتی ماهیت متعالی تلقی می‌شود: «خداوند پس از آفریدن جهان، نظمی در آن ایجاد کرد و به هر قوم، شخصیت خاصی داد: او به کولی‌ها ویولن زدن را آموخت و فناوری را به آلمانی‌ها» (Moura, 1998: 35)؛ اما به طور کلی به سختی می‌توان تصاویر ملی را به تصویر کلیشه‌ای تقلیل داد. به گفته نانکت^{۱۲}: «تصویر ادبی را نمی‌توان بازتاب تصویر اجتماعی دانست. تصویر، سراب است و تصویرشناسی توهمات ذاتی شده درباره دیگری است» (۱۰۷: ۱۳۹۰). تصویرشناسی، تصویر «من» و «دیگری» و مفهوم «بیگانه» و «بیگانگی» را به چالش می‌کشد تا با تعارضات موجود در متن آشنا شویم. پس «نقد تصویرشناختی وظیفه دارد به بررسی بازنمایی ذهنی حاصل از این تعارضات بپردازد» (Beller & Leerssen, 2007: 7). تصویرشناسی توصیف تصاویر، ارتباطات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی نویسنده و دیگری بوده است که خلاقیت نویسنده را نیز در برمی‌گیرد (Dādvar, 2011: 1).

۳. الگوهای روش شناختی تصویرشناسی

در این قسمت با بهره‌گیری از دیدگاه نظریه‌پردازان حوزه تصویرشناسی به بررسی روشهای بازنمایی تصویر در متن ادبی پرداخته می‌شود. همان‌گونه که بیان شد، تصویرشناسی شاخه‌ای از ادبیات تطبیقی است که تصویر را از جنبه‌های مختلف

بازنمایی تصویر هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا بر پایه آراء دیتسه
اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و از نظر مثبت، منفی و خنثی می‌کاود. باید توجه کرد که
این حوزه صرفاً چگونگی «بازنمایی مجموعه سنتهای فرهنگی و ادبی» (میرصابری،
۲۳:۱۴۰۰) را مطالعه می‌کند.
از نظر استفان الکساندر دیتسه^{۱۳} (۲۰۰۶) در تصویرشناسی پنج روش به شرح زیر
وجود دارد (همان، ۲۴):

الگوهای روش‌شناختی تصویرشناسی از دیدگاه دیتسه

۱	بررسی هستی‌شناسی تصویر در ادبیات	مثلاً تصویر فرانسه در ادبیات یا فرهنگی خاص
۲	بررسی یکی از جنبه‌های ارائه شده از تصویر	مثلاً تصویر فرهنگ فرانسه در رمان فارسی
۳	بررسی ویژگیهای زبانی و ادبی تصویر با توسل بر دیدگاه ساختارگرایانه	مثلاً بررسی بلاغت تصویر فرانسه در رمان فارسی
۴	تأثیر بافت تاریخی، عقیدتی و اجتماعی بر تصویر	مثلاً تقابل میان فرانسه و ایران در تصویرپردازی ایرانیها نسبت به فرانسویها چه تأثیری دارد؟
۵	تأثیر تصویر بر بافت تاریخی، عقیدتی و اجتماعی	مثلاً تأثیر تصویر فرانسه در ادبیات فارسی روی مسائل سیاسی اجتماعی و فرهنگی)

روش چهارم و پنجم از مکتب فرانسوی گرفته شده است که بر بافت تمرکز دارد. این مکتب بر رابطه متن و بافت تمرکز دارد؛ یعنی برای آشکار ساختن معنای تصویر از زمینه‌های تاریخی، عقیدتی و زندگی‌نامه بهره می‌برد. از طرفی، لیرسن در مورد جدایی‌ناپذیر بودن رابطه ادبیات و بافت می‌نویسد: « بافت تاریخی نیز اهمیت دارد. نمی‌توان متن ادبی را در وضعیت بی‌زمانی و بی‌مکانی و تنها از روی جنبه‌های زیبایی‌شناختی تفسیر و بررسی کرد. باید عوامل تاریخی را نیز در نظر گرفت» (۲۸:۲۰۰۷؛ به نقل از میرصابری).

دیتسه هم‌چنین تصاویر هر سرزمین را در قالب سه بُعد اصلی دسته‌بندی می‌کند:

۱	بُعد شخصی: مربوط به ویژگیهای بیرونی افراد که در درون اثر ادبی نمود یافته است.	مثلاً ویژگیهای جسمانی، ویژگیهای روانی و روابط اجتماعی. این بُعد حرکات و عادات افراد را نیز شامل می‌شود.
۲	بُعد فراشخصی: متناسب با تمدن، آداب و رسوم، هنر، دستاوردها، فرهنگ و ذهنیت	مثلاً فرهنگ مادی، فرهنگ اجتماعی، سازمانها و آداب و رسوم
۳	بُعد غیر شخصی	مربوط به چشم‌انداز، جانوران، و اقلیم. این بُعد اکولوژی را در بر می‌گیرد.

بُعد فراشخصی بر چند مفهوم فرهنگی مبتنی است که عبارت است از:

- فرهنگ مادی (مصنوعات)
- فرهنگ اجتماعی (موسسات)
- فرهنگ ذهنی (مربوط به روان)

در تابلوی ذیل موارد مربوط به هر مفهوم فرهنگی در بُعد فراشخصی نمایش داده شده است:

بُعد فراشخصی

تمدن (فرهنگ مادی)	جامعه (فرهنگ اجتماعی)	ذهنیت (فرهنگ ذهنی)
معماری و طراحی داخلی، هنر و رسانه، زبان، لباس، علم و فناوری، حمل و نقل	مؤسسات (خانواده‌ها، گروه‌ها، باشگاه‌ها، انجمن‌ها، شرکتها، کلیساها، مدیریت، قانون، سیاست) ساختار اجتماعی، روابط اجتماعی، اقلیم اجتماعی، اوضاع اجتماعی، اوضاع اقتصادی، اوضاع سیاسی، آداب و رسوم (و...)	خلق و خو، اخلاق، ایدئولوژی، دین (و...)

دسته بندی دیتسه مزیت‌هایی دارد که به پژوهشگر این اجازه را می‌دهد تا براحتی در تحلیل تصویرشناسی، ویژگیهای تصویر را در متن ادبی جستجو و دسته‌بندی کند؛ زیرا هر تصویری عموماً در قالب یکی از سه بُعد یاد شده قرار می‌گیرد. باید توجه کرد که در برخی از موارد هر تصویر می‌تواند دو بُعد را در برگیرد؛ به عنوان مثال ویژگیهای فرازبانی صدای شخصیت‌های داستان به جسم آنها مربوط می‌شود (مانند نقص گفتاری، استفاده از واژگان خاص، صحبت در هنگام خستگی و مستی، طبقه اجتماعی و چگونگی ارتباط بین افراد) (Giugliano, 2019:755).

بُعد غیر شخصی نیز تمامی ویژگیهای تصویرشناسانه درباره طبیعت، اقلیم و حیات وحش هر سرزمین را که از زبان مشاهده‌گر یا راوی بیان می‌شود دربرمی‌گیرد:

چشم انداز	اقلیم	حیات وحش
کوه‌ها، دشتهای،	دمای هوا، آفتاب، باد،	فلور (پوشش گیاهی)،

رودخانه‌ها، دریاچه‌ها، اقیانوسها سطح‌زمین (خاک، سنگ، ماسه)، (و...)	رطوبت (و...)	جانوران (حیات حیوانات)
--	--------------	------------------------

الگوی ساختارگرایانه تصاویر ملی در ادبیات داستانی تلاش می‌کند تا کل حوزه معنایی را پوشش دهد که تصاویر به طور بالقوه از آن ناشی می‌شود. از نظر دیتسه الگوی ساختارگرایانه از تصاویر ملی در اثر ادبی، راه‌حلهایی را برای مسائل مربوط به روش شناسی ارائه می‌کند؛ بدین منظور پژوهشگر باید به سؤالاتی در زمینه تصویر پاسخ دهد:

۱. کجا می‌توان تصاویر را در اثر ادبی جستجو کرد؟
۲. چگونه می‌توان تصاویری را در اثر ادبی دسته‌بندی کرد که دربرگیرنده تصاویر ملی است؟
۳. چگونه تصاویر را، همان‌گونه که در اثر ادبی نمود یافته‌است، در دوره‌های مختلف تحلیل و بررسی کرد؟
۴. چگونه می‌توان تصاویر تکرارشونده را در چارچوب تحلیل تاریخی بررسی کرد؟ از دیدگاه مورا، «تصویر به وجهی سه‌گانه به صورت «تصویری از» ظاهر می‌شود: تصویری از یک خارجی است، تصویری از یک ملت یا یک جامعه (که در آنها ریشه دارد) و تصویری از حساسیت یک نویسنده» (مورا، ۱۹۹۸: ۴۲؛ به نقل از ترک‌لادانی، ۱۳۹۹: ۲۰)؛ پس از آن، تصویر، نماد گفت و گوی میان دو فرهنگ، دو ادبیات یا دو متن می‌شود.

کاربرد زبان اولین شاخصه‌ای است که در ارزیابی تصویر در متن ادبی با آن روبه‌رو می‌شویم؛ مثلاً استفاده از زبان خارجه یا محاوره روشی برای نشان دادن واقعیت یا برجسته ساختن طنز است. گاهی برای اینکه مخاطب با متن آشنا شود، نویسنده از زبان محاوره استفاده می‌کند. به کار بردن زبان مادری در کشور بیگانه به ما نشان می‌دهد که شخصیت سعی می‌کند هویت خود را ثابت کند اما استفاده از زبان بیگانه در کشور مادری به ما نشان می‌دهد که شخصیت در نزدیک شدن به فرهنگ بیگانه می‌کوشد. بررسی واژه و دایره لغات متن یکی از قسمت‌های مهم ارزیابی زبان است. یکی از وظایف تصویرشناس در رویارویی با تصویر، توجه به کلمات متضاد و دوگانه متن است. مقایسه و تضاد بین «من» و «دیگری» در این متون به فراوانی دیده می‌شود.

معمولاً این تضاد و مقایسه درون سیستم فرهنگی «خود» رخ می‌دهد (میرصابری، ۱۴۰۰: ۲۵).

تصویرهای ارائه شده با توجه به دوره زمانی، ایدئولوژی و تجربه سفرنامه نویسنده تغییر می‌کند. بدون شک تصویر «دیگری» از دیدگاه هر مسافر ساده با محقق یا دیپلمات و ناظر وسوسه شده متفاوت است و هر کدام روش سفر و گزارش خاص خود را دارند. به گفته تئوفیل گوتیه: «در سفر، دو راه برای سفرنامه نویسنده وجود دارد: مشاهده فوری یا مطالعه طولانی. زمان در سفر ما را ناکام می‌گذارد. بنابراین به برداشت ساده و سریع از آنچه می‌بینید، بسنده کنید» (۱۸۷۵: ۴). پژوهش به منظور بررسی تصاویر سفرنامه عزالدوله از هر دو مکتب روش‌شناختی (یعنی متنی و بافتی) نیز بهره خواهد برد.

۴. سفرنامه عبدالصمد میرزا سالور عزالدوله

کتاب، شرح سفر میرزا عبدالصمد فرزند محمدشاه قاجار به اروپا است. میرزا عبدالصمد، که بعدها از سوی برادرش ناصرالدین شاه به عزالدوله ملقب شد، چهارمین پسر محمدشاه قاجار از همسری به نام اغل بیگم خانم بود. بخش اول کتاب به تشریح زندگی این اشراف‌زاده قاجاری می‌پردازد و بقیه کتاب، متن چهار سفرنامه میرزا سالور به ممالک فرنگ است. سالور در سفر اول به همراه ناصرالدین شاه به اروپا می‌رود و سفر بعد، شرح سفر او است به روسیه برای تاجگذاری آلکساندر سوم. دو سفرنامه آخر را همراهان شاهزاده در همین سفر به روسیه نوشته‌اند. از آنجا که این سفرنامه توسط یکی از همراهان تقریباً دور از قدرت ناصرالدین شاه نوشته شده است، می‌تواند در روشن شدن ابعاد این سفر مورد استفاده قرار گیرد و اطلاعات خوبی را دربارهٔ ساحت‌های مختلف این سفر ارائه کند.^{۱۴}

توجه نویسنده این سفرنامه بیش از همه به آداب و تشریفات سیاسی دولتهای اروپایی و کیفیت تعامل آنها با ناصرالدین شاه و هیئت همراه است. نگارنده این سفرنامه همواره به اظهار نظر و تعجب دربارهٔ پیشرفتهای ممالک غربی و عمدتاً به تجلیل از این پیشرفتهای و نیز اخلاقیات مردم اروپا می‌پردازد. از این حیث می‌تواند در روشن شدن ابعاد آشنایی ایرانیان با اروپای قرن نوزدهم مفید واقع شود؛ چنانکه سفرنامه‌های بعدی این کتاب بیشتر به ابعاد و نتایج سیاسی سفرها اشاره می‌کند (همان).

۵. تحلیل داده‌ها

همان‌طور که پیشتر اشاره شد، اولین ویژگی‌ای که در ارزیابی تصویر در متن ادبی با آن روبه‌رو می‌شویم، کاربرد زبان است که مطابق با دسته بندی دیسته در بُعد فرا شخصی قرار می‌گیرد. کلمات، ظرفیت معنایی گوناگونی دارند. بنابراین، لازم است واژگان متن ادبی را، که به خود و دیگری نسبت داده می‌شود بدقت دنبال کنیم. تصویر در رایجترین کاربرد، عبارت از هرگونه تصرف خیالی در زبان است (محسنی، ۱۳۹۵: ۱۲۷). عموماً اصطلاح تصویرپردازی را برای همه کاربردهای زبان مجازی به کار می‌برند. در این مفهوم، تصویر، هرگونه کاربرد مجازی زبان است که شامل همه صناعات و تمهیدات بلاغی از قبیل تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، تمثیل، نماد، اغراق، مبالغه، تلمیح و... می‌شود (فتوحی، ۱۳۹۰: ۴۴).

این سفرنامه با زبان ساده، عامیانه و عاری از پیچیدگیهای لفظی نوشته شده و به همین دلیل، طبیعی است که تصاویر «خود» و «دیگری» بیشتر در قالب جملات بی‌آلایش نمود پیدا می‌کند. در وهله اول آنچه بیشتر در این سفرنامه به چشم می‌خورد، استفاده از واژگان فرانسوی در نوشته‌های نویسنده است که نشان می‌دهد وی در نزدیک شدن به فرهنگ «دیگری» و به بیانی دیگر «نادیده انگاشتن هویت-خود» می‌کوشد.

۱-۵ «نادیده انگاشتن هویت-خود»

آنچه در وهله اول در سفرنامه عزالدوله به چشم می‌خورد، استفاده زیاد از واژگان فرانسوی است. وی زمانی که وارد شهر بادن بادن می‌شود از یک طرف به جای استفاده از واژه‌های فارسی «سرو» و «کاج» از واژگان فرانسوی «سپین^{۱۵}» و «پن^{۱۶}» استفاده کرده و از طرف دیگر به جای کاربرد واژه «دوک بزرگ» و «قصر» از الفاظ فرانسوی «گران دوک» و «شاتو^{۱۷}» سود جست است: «بادن بادن بهترین و باصفاترین نزهتگاه آلمان است. دره باصفا و کوه‌های پرچنگل دارد؛ همه از ساپن و پن است. حمام گرم معدنی فراوان است. روز پنجشنبه صبح گردش کردیم؛ حمام رفتیم؛ نهار مهمان گران دوک در شاتوباد بودیم» (۱۳۷۴: ۱۹۴)؛ این در حالی است که استفاده از معادل‌های فارسی این واژگان برای هر فارسی زبان بمراتب راحت‌تر و رایج‌تر به نظر می‌رسد. در جای دیگری با مقایسه وضعیت «نوکرها» با «سگها» می‌نویسد: «همه روزه نواب مستطاب با

حضرت شاهنشاه به تماشا تشریف برده‌اند. کار آقاها بسیار خوب است و کار **دومستیک**^{۱۸} بسیار بد است. در این ولایات سگ قرب دارد، دومستیک ندارد» (همان، ۱۹۸). کاربرد واژه فرانسوی «دومستیک» به جای معادل فارسی آن «نوکر» بار دیگر بیانگر شیفتگی نویسنده نسبت به زبان فرانسه است. و نیز در جمله «در سر سفره روبه‌روی **پرزیدان**^{۱۹} نشسته بودیم. **کونسیه دتا**^{۲۰} پهلوی چپ من بود» (همان، ۲۱۵)، دلباختگی عزالدوله نسبت به «**هویت-دیگری**» فرانسوی تاحدی است که به جای استفاده از واژه‌های رایج فارسی- «رئیس جمهور» و «رئیس مجلس» - ترجیح می‌دهد از واژگان فرانسوی استفاده کند. این‌گونه سعی می‌کند بیشتر خودش را شبیه به اروپاییان جلوه دهد. گویی به دلیل این نزدیکی است که می‌تواند جایگاه رفیع داشته باشد؛ یعنی «من» ایرانی به خودی خود چیزی برای ارائه ندارد و در سایه «دیگری» و استناد به برتریهای او صدای خود را پیدا می‌کند.

۲-۵ اغراق در برتری **هویت-دیگری**

در بیشتر قسمت‌های این سفرنامه تمجیدهای اغراق‌آمیز نویسنده درباره معماری و بناهای فرنگی به چشم می‌خورد که بیانگر برتری «دیگری» بر خود است. در دسته‌بندی تصاویر، طبق آرای دیتسه بار دیگر با بُعد فراشخصی روبه‌رو هستیم. در اینجا سفرنامه نویس از فرهنگ، تمدن و معماری دیگری سخن می‌گوید. وی درباره بازدیدش از ساختمان مجلس انگلیس و حیرت زدگی خود با دیدن معماری آن چنین می‌نویسد: «شب به **اکسپوزیسیون**^{۲۱} آلبرت‌هال رفتیم. شب اینجا بیشتر از امروز بود. اول از گالری صنایع عبور افتاد و بعد به نارنجستان، پس از آن به مجلس داخل شدیم که **عقل** از **مشاهده حیران شد؛ چشم‌ها خیره گردید**». در این جمله، علاوه بر استفاده از واژه فرانسوی «**اکسپوزیسیون**» به معنای «نمایشگاه»، بهت‌زدگی وی با مشاهده معماری فضای داخل مجلس لندن را می‌بینیم. عزالدوله با بکاربردن دو فعل «حیران شدن» و «چشم‌ها خیره شدن»، «دیگری» را در حد زیادی اعتلا می‌دهد. این ارتقای جایگاه به «دیگری» در تشدید فاصله و گسست میان «خود و دیگری» اثرگذار است و برتری تشدیدشده‌ای را در نظر مخاطب آشکار می‌سازد. وی زمانی که از توپخانه آلمان به همراه ناصرالدین شاه دیدن می‌کند، بار دیگر از حیران شدن خود چنین می‌نویسد:

بازنمایی تصویرِ هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا برپایه آراء دیتسه

جایی که مقابل عمارت پادشاه است صورتهای قدیم همه از سنگ تراشیده‌اند و تصویرهای با معنی قطعه کشیده بودند که نوعی که هوش از سر انسان می‌رفت. شهرت در نهایت بزرگی و آبادی و معموری کوچه‌ها پاکیزه همه جا عمارت بلند پنج شش طبقه کوچه‌ها سر راست خیابان ساخته درختهای سبز و خرم. بلی خلاق حقیقی چنین بندگان و چنین شهرها دارد. هر کس این بلدان را ندیده حقاً که کور و کر از دنیا چیزی نفهمیده است (همان، ۱۹۱).

تمجیدهای اغراق آمیز- هر کس این بلدان را ندیده حقاً که کور و کر از دنیا چیزی نفهمیده است- عزالدوله، ذهن مخاطب را به تفکر درباره تضاد و گسست هرچه بیشتر بین «خود» و «دیگری» می‌کشاند.

این تضاد در پیکره کلی سفرنامه به صورتهای مختلف نمود یافته است: من شرقی بی‌هویت و دیگری غربی باهویت. من شرقی در قالب شخصیت خود نویسنده و چگونگی برداشت وی از اروپاییان ترسیم شده و شخصیت غربی در قالب شخصیت‌های انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، روسی و سوئیسی. در واقع، سفرنامه‌نویس درصدد است که نشان دهد شخصیت‌هایی نظیر اروپاییان صرف نظر از تعلق جغرافیایی و فرهنگی افراد در تضاد با «من» متعلق به فرهنگ و مکانی دیگر هستند و این انتقادی است که عزالدوله ناخواسته متوجه جامعه «خود»/ ایرانی می‌سازد. تصاویر بیانگر این است که من ایرانی به علت نداشتن ریشه‌های فرهنگی و ملی قوی خودباخته «دیگری» اروپایی است و بیش از هر چیز از «دیگری» لفظ و زبان او و تقلید از او را آموخته‌اند و به همین دلیل است که در هر جا که وی سخن می‌گوید از واژگان فرانسوی استفاده می‌کند.

پاکیزگی شهرهای اروپایی، یکی دیگر از معیارهای وی برای نشان دادن «زیبایی» و «شکوه» دیگری است که بار دیگر در بُعد فراشخصی قرار می‌گیرد. عزالدوله در مقام نماینده ایران به پاکیزگی، زیبایی و شکوه سرزمین «دیگری» به صورتهای مختلف تأکید می‌کند که بیانگر برتری آن ملت است. در ابتدای سفر، زمانی که عزالدوله به همراه همسفران خود به روسیه می‌رسد، اولین چیزی که نظر وی را جلب می‌کند، پاکیزگی عمارت است:

درشکه‌های متعدد موجود بود؛ نشستیم آمدیم مقابل کلیسای اعظم. عمارتی بود مشهورِ ملتی، مهمان‌خانه...^{۲۲} شاهزاده‌ها منزل نمودند از بابت پاکیزگی اسباب و

عبارات به تعریف این بنده راست نمی آید. اگر کسی بخواهد فی الواقع پاکیزگی و سلیقه را بفهمد باید فرنگستان بیاید (همان، ۱۸۶ و ۱۸۷).

در این جمله، بار دیگر کاربرد فعل « به تعریف این بنده راست نمی آید»، بیانگر دل‌باختگی وی از پاکیزگی شهر «دیگری» است. نکته حائز اهمیت این است که عزالدوله، که خود یکی از شاهزادگان ایرانی است و بدون شک در عمارت اعیانی زندگی می‌کرده است، بارها برای تمجید از بناهای فرنگی از پاکیزگی، نظم و زیبایی آن یاد می‌کند. وی در جای دیگری با وسواس، وسایل اطاق مهمان را برمی‌شمرد که هر یک با دقت و دوراندیشی در جای خود قرار گرفته است:

در این مهمانها، که در فرنگستان اقلأً برای ماه‌ها هر یک دو اطاق می‌دادند، گاهی سه اطاق می‌شد یکی خوابگاه که کت و تخت خواب و اسباب شستن دست و صورت و پا و صابون و آینه جای لباس و صندلی و یک میز برای ظرف ادرار و یک محلی جداگانه برای استنجا و غیره جمع بود. آبهای زیادی از لوله می‌رسید. اطاق دیگر سالون است که برای دید و بازدید و نشستن است مشتمل بر میز نوشتن و اسباب نوشتن از قلم و دوات و کاغذ و پاکت و لاک و ساعت روی میز و روی بخاری و آینه‌های بزرگ و جای لباس و دو کت و چهار فوتوی^{۳۳} و شش صندلی ولی بعضی جا بیشتر موجود است به پاکیزگی هرچه تمامتر. اطاق دیگر برای نهار خوردن و شام است. اگر لازم شود آن هم با میز و کت و صندلی و آینه و ساعت (همان، ۲۰۱).

وی در جای دیگری به صورت گزارش، یک به یک، وظایف خدومه هتل انگلستان را، که حاکی از نظم و انضباط آنها است، برمی‌شمرد:

باری اسباب لازمه مهیا است. صبح که بیرون می‌رویم یک کنیز دو کنیز مواظب این اطاق است؛ می‌آید و درها را باز می‌کند و رختخواب را پاکیزه می‌کند؛ لحاف روی نازبالش‌ها می‌کشد و ظروف مملو را خالی و پاک می‌کند؛ شمع‌ها را عوض می‌کند؛ شمع‌دانها را پاک می‌کند و به جای خودش می‌گذارد؛ روی بخاری و پرده‌ها را بالا می‌کند؛ زمین را پاک کرده و صندلی و میز و غیره را دستمال کشیده گرد گرفته ظروف آب را از آب پر کرده می‌رود. تفسیر این عوالم و جزئیات آن به این مختصر نمی‌گنجد (همان).

برشمردن کارهای ساده و روزمره خدومه هتل، بار دیگر اغراق آمیز به نظر می‌رسد. دقت و وسواس نویسنده در برشمردن تک تک این کارها بیانگر تفاوتی است که

بازنمایی تصویرِ هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا برپایه آراء دیتسه

وی بین «من-ایرانی» و «دیگری-انگلیسی» از نظر نظم و پاکیزگی مشاهده کرده است. با بررسی جملات عزلدوله در این بخش، متوجه می‌شویم که وی به عنوان مشاهده‌گر تنها به ابعاد فراشخصی همچون تمدن، معماری، شهرسازی و ساختارهای اجتماعی اکتفا کرده و چون مستقیماً با افراد خارجی معاشرت و صحبت نکرده، اطلاعاتی دربارهٔ بُعد شخصی آنها ارائه نکرده است.

۳-۵ ترسیم آرمانی شهر-دیگری

زیبایی که عزالدوله برای توصیف شهر پاریس به کار گرفته، بسیار تمجید آمیز و مبالغه آمیز است. در اینجا نیز با تصاویری روبه‌رو هستیم که از نظر دیسته در بُعد فراشخصی قرار دارد: توصیف شهر پاریس. زمانی که وی از شهر پاریس دیدن می‌کند از آن به عنوان بهترین شهر دنیا یاد می‌کند: «آمدیم، اگر شهر در دنیا هست، اول آنها پاریس است. نه شهر بلکه رشک جنان است. هوای روشن، شارع‌ها وسیع، خیابانها موافق طبع مردم با کمال مهربانی» (همان، ۲۱۰) و سپس در وصف آن اضافه می‌کند: «انسان باید بیاید بماند تا بفهمد...» [چنین مملکتی را که دیگر به عرصه خیال دیدنش محال است از تماشایش محروم نباشد]. صفاتی که به «شهر دیگری» فرانسوی نسبت داده شده (رشک جنان، هوای روشن، شارع‌ها وسیع) همه مثبت است و نگاه از پایین به بالا دارد. ممکن است این اندیشه در ذهن مخاطب غیر ایرانی متبادر شود که مشاهده‌گر که خود از شاهزادگان قاجار است در چه شهری می‌زیسته است.

وی در جای دیگری از سفرنامه، حال و هوای پاریس را عامل سرحال شدن ناصرالدین شاه می‌داند: «حمد می‌کنم خدا را که عقدهٔ دل این بیچاره در پاریس باز شد. آقای خود را خندان دیدم. کاشکی همه عمر در پاریس با پرنس می‌بودم» (همان، ۲۱۱). استفاده از شبه جمله «کاشکی!» نشان از غبطه خوردن عزالدوله است که یکی از آرزوهایش زندگی ابدی در پاریس بوده؛ به گفته دیگر دلش می‌خواست در «شهر-دیگری» فرانسوی زیست کند. وی تا جایی پیش می‌رود که خوشبختی و خوش اقبالی کامل را در زندگی در پاریس می‌داند «خداوند اگر بخواهد مرحمتی کند به یک بنده، او را عزیز و در پاریس اقامت خواهد داد» (همان، ۲۱۲).

وی هم‌چنین سرگرمی‌ها و مکانهای دیدنی پاریس را بر می‌شمارد و از آن شهر به عشرتگاه یاد می‌کند: «اگر کسی را مانند من این چند روزه با دل خوش بدون فکر و

خیال‌گرفتاری روزگار باشد، خواهد فهمید که فرنگستان چه **عشرنگاه** بزرگی است» (همان). «شنبه، یکشنبه، دوشنبه در موزه و کلیسای نوتردام و کتابخانه و انوالید^{۲۴} و پانوراما و بوادوبولونی^{۲۵} هر روز در گردش شد. شب‌ها به تئاتر و سیرک و آتش بازی و یک روز به اسب دوانی گذشت» (همان، ۲۱۲) و اضافه می‌کند:

اتودولاک در بوادوبولونی یکی از جنات دنیاست که پُر از پری و حوری است که در **تصور رهوار مانند عمر و زندگی می‌گذرند**. اگر کسی بخواهد شرح یک روز و دو ساعت گردش آن خیابان را به زبان خوب ادا کند، یک کتاب در عشق و جمال معشوق خواهد بود (همان، ۲۱۳).

مشاهده‌گر از زنان فرانسوی به عنوان «حوری و پری» یاد می‌کند و لذت گشت و گذار در پارک بولونی را همچون خواندن یک کتاب در وصف معشوق می‌داند. عزالدوله در روسیه از یک طرف به بزرگی شهر و خانه‌ها و از طرف دیگر از مرفه بودن و لباسهای گرانبه‌ای یاد می‌کند که روسها بر تن دارند:

بعدالظهر جمعه آمدیم بطرپر پایتخت امپراطور اُرس است. **شهریست در کمال بزرگی، وسعت خانه‌ها** معمور بازارها آباد همه مردم در عیش و پاکیزه لباسهای فاخر پوشیده در کنار شهر منزل دارند که عامه خلق از آنجایشتر عبور می‌کنند. شب ماندیم (همان، ۱۸۹).

وی وقتی به ژنو می‌رسد و پس از اقامت در هتل ویرگ در وصف زیبایی چشم انداز جلوی آن می‌نویسد: «بسیار باصفاست عیش گاه و طفره گاه سلاطین است» (همان، ۲۱۴). بدون شک عزالدوله براساس مشاهده‌های خود در ارتباط با افراد گوناگون جامعه از درباریان گرفته تا مردم عادی کوچه و بازار، برداشتهای خود را از فرهنگ و آداب و رسوم اروپائی ارائه کرده‌است؛ اما نباید از نظر دور داشت: «امروزه اغلب محققان پذیرفته‌اند که تصاویر آثار هر نویسنده یا هنرمند براساس واقعیت بیرونی صورت نمی‌گیرد؛ بلکه در ساخت و پرداخت این تصاویر، همواره بخشی از داوریه‌ها و پیش‌داوریه‌ها دخالت داشته‌اند» (نامورمطلق، ۱۳۸۸: ۱۲۶).

۵.۴. **تحسین برتری نژاد-دیگری**

عزالدوله با نسبت دادن ویژگیهای فیزیکی و ظاهری مثبت و بسیار متفاوت به زنان اروپایی، بار دیگر تحسین و تمجید خود را نسبت به برتری نژاد-دیگری نشان می‌دهد.

————— بازنمایی تصویرِ هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا بر پایه آراء دیتسه

وی در مورد زنان ایتالیایی می‌نویسد: «حالت و حرکات آنها دخلی به زنهای دنیا ندارد و مرکب از ظرافت فرانسه و خوشگلی اسپانیا هستند» (همان، ۲۱۵) و در توصیف زنان آلمانی می‌گوید: «بسیار خوشگلند موهای زرد و صورتهای سفید دارند برون^{۲۶} نیستند بلوند هستند.» (همان، ۲۲۰) و در جای دیگری در مورد زنان آلمانی می‌گوید: «زنها عجیب مقبولند، نظیر ندارند.» وی در مورد زیبایی زنان روس نیز تا جایی پیش می‌رود که نهایت زیبایی آنها را غیرقابل باور می‌داند:

اگر گویند حوری هست بلی هست و لله به چشم دیدم اول که باور نمی‌کردم انسان باشد گمان کردم مقوا است یا فی الواقع پری است. بعد از یک ساعت چشم پُر شد فهمیدم که انسان است. لاجول و لا قوه الا بالله انسان هم به این لطافت می‌شود. به خدا عقلم باور نمی‌کرد. قریب به چهارصد حوریه هستند که شغل ایشان رقاصی و دلبری است (همان، ۱۸۸).

در برخی موارد وی نیز همچون دیگر سفرنامه‌نویسان به زبان طنز و شوخی روی می‌آورد و از شعر در کلام خود استفاده می‌کند؛ به عنوان نمونه زمانی که وی زنان زیبا روی روس را می‌بیند، چنین می‌سراید:

«خوش گلشنی است حیف که سلطان روزگار فرصت نمی‌دهد که تماشا کند کسی»
وی با نوشتن این اشعار در لابه‌لای سفرنامه خود سعی در شیرین و جذاب کردن آن برای مخاطب دارد.

عزالدوله زمانی که به دیدن موزه لندن می‌رود در وصف پیشرفت علم و همّت مردم آن می‌نویسد:

تا کسی نبیند نمی‌داند که همّت مردم انگلیس و سعی آنها در علوم چقدر است و به چه پایه ترقی داده‌اند و چه تحقیقات کرده‌اند؛ مثلاً یک راسته که مشتمل بر چند اطاق است، جمیع استخوان حیوانات سنگ شده عهد قدیم است که در معادن یافته‌اند که کوویه حکیم فرانسوی مؤسس این علم است.

وی در ادامه می‌نویسد:

یک راسته دیگر حیوانات است که پوست آنها را با استخوان آنها به طور اصل بی‌عیب نگاه داشته است. عموم حیوانات است. جمیع انواع اجناس آنها. یک راسته تمثال‌های قدیم گرک است که حجاری را به اعجاز رسانیده بودند عقل مدهوش می‌شود (همان، ۲۰۶).

عزالدوله در این جملات نمایانگر فردی است که مجذوب پیشرفت-دیگری شده است و سعی می‌کند تفکر خود را به «دیگری» نزدیک کند.

با توجه به این مثالها در می‌یابیم که در این سفرنامه بیشتر بعد فراشخصی همچون تمدن، فرهنگ، معماری، نوع پوشش، علم و فناوری و هنر از نگاه مشاهده‌گر به «دیگری» برجسته شده و به بعد شخصی (ویژگیهای جسمانی، ویژگیهای روانی و روابط اجتماعی) اشاره‌ای نشده است. عزالدوله در قسمت‌هایی از سفرنامه به ابعاد غیر شخصی همچون اقلیم و آب و هوای شهرهای اروپایی نیز اشاره کرده است: «هوای تورن (تُرینا) گرم است اما مثل هوای تهران خشک نیست» (همان، ۲۱۶) و در جای دیگری نیز بعد فراشخصی با بعد غیر شخصی در هم می‌آمیزد و وی چنین می‌نویسد: «از ممالک ساوا فرانسه همه کوه، جنگل و دره‌های باصفا بود گذشتیم. همه جا کوه مون سنی را سوراخ کرده بودند. یک تونل بزرگ ۲۸ دقیقه کشید تا بیرون شد. بسیار محکم و سفت و سخت و خوب ساخته بودند» (همان). سفرنامه نویس در این توصیف از یک طرف به پیشرفت فرانسویان (ساخت تونل طویل و محکم) اشاره می‌کند و از طرف دیگر به طبیعت کشور فرانسه (کوه، جنگل و دره‌های باصفا).

۶. نتیجه

در این پژوهش، طبق دسته بندی دیتسه، ابتدا تصاویر عزالدوله در سه بعد شخصی، فراشخصی و غیر شخصی در نظر گرفته شد. تحلیل تصاویر، بیانگر نبود بعد شخصی در سفرنامه بود که نشان می‌دهد سفرنامه نویس تنها به مشاهدات سطحی خود از «دیگری» اروپایی اکتفا کرده است. در خلال تصاویر در بعد فراشخصی به بررسی چگونگی بازنمود هویت-دیگری فرهنگی پرداختیم. گفتمان هویت-دیگری از گذشته‌های دور تا به امروز مورد بحث است و به طور خاص یکی از ویژگیهای بارز سفرنامه‌ها را تشکیل می‌دهد. به گفته بویا (۱۹۹۷) «امروزه مانند دیروز، می‌توانیم همان نوسان بین گروه و گونه، ارزشگذاریهای تشدید شده و تفاوتها و کاهش آنها را ببینیم» (لوسیان بویا ۲۰۰۰: ۱۱۷). این «نوسان» نیز در سفرنامه یادشده از دو مفهوم مختلف ملی ناشی می‌شود: مفهوم اروپایی که بر جامعه‌ای از ایده‌ها، آرمانها، پیشرفت‌ها و زیباییها مبتنی است و مفهوم ایرانی که بیانگر عقب افتادگی، خود کم بینی، حسرت و غبطه خوردن است. ناگفته نماند که دومی توانایی بیشتری را نه تنها در درک «دیگری»، بلکه

در تقلید آن نشان می‌دهد. مرزبندی دقیق بین «خود» و «دیگری» و نسبت دادن یک ویژگی به یک ملت خاص و تعمیم آن به تمام افراد جامعه عجیب به نظر می‌رسد. سفرنامه عزالدوله عرصه شیفتگی بی‌حد و حساب به اروپاییهاست. وی از طریق سفر، با «دیگری» روبه‌رو شده است و از جمله سفرنامه نویسانی است که زبان فرانسه را نزد ژول ریشار از معلمان فرانسوی دارالفنون آموخته و علاوه بر این به مطالعه تاریخ علاقه داشته و از طریق مجلات و روزنامه‌های اروپایی با اوضاع دنیا آشنا بوده است. بنابراین، می‌توان گفت شناخت و دید او نسبت به «دیگری» فرانسوی تحت‌تأثیر آشنایی وی با زبان و فرهنگ فرانسوی است. بازنمایی آرمانی از هویت-دیگری به طرق مختلف در سفرنامه به چشم می‌خورد. در این حالت، «من»، که مجذوب و شیفته برتریهای علمی، فرهنگی، اجتماعی و ... «دیگری» شده‌است، تلاش می‌کند ارزشهای جامعه خود را به طور غیر مستقیم زیر سؤال ببرد و در ارزشهای عنصر بیگانه ذوب شود.

با بررسی و تحلیل جملات و واژه‌های عزالدوله در سفرنامه خود، این نتیجه به‌دست آمد که نویسنده از یک سو با به کار بردن الفاظ فرانسوی و بیگانه سعی در نادیده انگاشتن هویت خود دارد و از سوی دیگر با تمجیدهای اغراق‌آمیز درباره معماری و بناهای فرنگی به اغراق در برتری هویت دیگری پرداخته است. لازم به ذکر است که از دیدگاه تصویرشناسی، عزالدوله به ترسیم آرمانی شهر-دیگری پرداخته و زبانی که برای توصیف شهر پاریس به کار گرفته بسیار تمجیدآمیز و مبالغه‌آمیز است و در نهایت نسبت دادن ویژگیهای فیزیکی و ظاهری مثبت و بسیار متفاوت به زنان اروپایی، بار دیگر تحسین و تمجید خود را نسبت به برتری نژاد دیگری نشان داده است.

لازم به ذکر است که به باور بسیاری از پژوهشگران، این تصاویر نه تنها مضر بلکه خطرناک و مخرب به نظر می‌رسد؛ زیرا رفته رفته و در طول تاریخ بشریت در لایه‌های متوالی همچون باورها، اسطوره‌ها، خیالپردازی‌ها، کهن‌الگوها، ایدئولوژیهای ملت ثبت می‌شود و براحتمی تغییر نخواهد کرد. بدون شک تصاویر ارائه شده از «دیگری» در سفرنامه‌ها بر تغییر دیدگاه مخاطبان خود تأثیر مستقیم دارد. کلمات وارد زبان شده و با آنها دری به سوی غیریت باز شده است. برخی از داستانها نادرست، خیالی، تحریف شده توسط سوگیریهای مختلف شخصی و جمعی است. بنابراین «بازی» با هویت-

دیگری و هویت-خودی اهمیت بسیاری دارد. همین امر در مورد بسیاری از نویسندگان و سفرنامه نویسان ایرانی، بویژه در دوره قاجار، که زبان بیگانه را بر زبان ملی خود ترجیح می‌دادند، صدق می‌کند؛ چرا که آنها تحت تأثیر فرهنگ و ادبیات اروپایی، هویت-دیگری را بر خود برتر می‌دانستند.

بدون شک زمان و بافت تاریخی و وقایع سیاسی در بازنمایی تصویر-دیگری نقش زیادی دارد. موقعیت اجتماعی عزالدوله در میزان دغدغه و نگرانی نسبت به «دیگری» نقش دارد. تجربه زیست وی، روی نگاهی که نسبت به بیگانه دارند مؤثر است. پیشینه تاریخی ارتباط ایران با فرانسه، روسیه و آلمان اساس و شالوده‌ای است که سفرنامه نویس به کمک آن تصویر «دیگری» را می‌سازد و بازتاب می‌دهد. عزالدوله نیز به عنوان یک شاهزاده ایرانی که در کنار ناصرالدین شاه، پادشاه وقت ایران در همه کشورها مورد احترام و توجه قرار گرفته است تنها به نکات مثبت سفر اشاره کرده و به تمجید و تحسین اروپاییان پرداخته است.

پی‌نوشت

1. Ditze	9. Letras de Hoje	19. Président
2. Jean- Marc Moura	10. Dos Santos	20. Conseiller d'état
3. Gannier	11. Peter Boerner	21. Exposition
4. Theoretical and Applied Linguistics	12. Nanket	22. یک کلمه ناخونا.
5. Madame de Staël	13. Stephan-Alexander Ditze	23. Fauteuil
6. Dumas	14. https://www.iketab.com/	24. Les Invalides
7. Gautier	15. Sapin	25. Bois de Boulogne
8. Annal d'universite de Valahia	16. Pin	26. Brune
	17. Château	
	18. Domestique	

فهرست منابع

- آلبوغیبش، عبدالله؛ (۱۳۹۴) «تصویرشناسی دیگری در ادبیات خودی با تکیه بر داستان خسی در میقات از جلال آل احمد»؛ *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، س پنجم، ش ۱۹، ص ۲۵-۱.
- دادور، المیرا؛ (۱۳۸۹) *تصویریک شهر غربی*، در آثار سه نویسنده ایرانی؛ ویژه‌نامه فرهنگستان (ادبیات تطبیقی)، دوره اول، ش ۱، ص ۱۱۸-۱۳۵.
- حجازی، ناهید؛ (۱۳۹۹) «تصویرشناسی در سفر عبدالله مستوفی به روسیه»؛ پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، دوره هشتم، ش ۴، ص ۹۲-۷۰.

_____ بازنمایی تصویرِ هویت-دیگری در سفرنامه عزالدوله به اروپا برپایه آراء دیتسه

حیدری، فاطمه. رحیمی‌نیا، فاطمه؛ (۱۴۰۰) «تصویر ایران و ایرانی در سفرنامه از خراسان تا بختیاری»؛ مجله ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ش ۲۱، ص ۸۷-۷۱. عزالدوله، عبدالصمد میرزا سالور؛ (۱۳۷۴) سفرنامه عبدالصمد میرزا سالور عزالدوله به اروپا؛ تهران: نامک.

فارسیان، محمدرضا؛ صاحبی اول، فاطمه؛ (۱۴۰۱) بیگانه در آینه تصویر: بازنمایی تصویر دیگری در سفرنامه مارک و پلو از منصور ضابطیان؛ زبان و ترجمه فرانسه، دوره ۵، ش ۱، ۱۷۸-۲۰۱.

فتوحی، محمود؛ (۱۳۹۰) بلاغت تصویر؛ چ ۲، تهران: سخن. محسنی، مرتضی؛ ابوالحسنی، علی؛ تقوی سیاه رودکلایی، صدیقه؛ (۱۳۹۵) تصویرشناسی "بیگانه" در شاهنامه با تکیه بر کلیشه پردازی؛ پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، دوره ۴، ش ۱، ۱۴۷-۱۲۳.

میرصابری، فاطمه؛ (۱۳۹۹) مطالعه تصویرشناسانه‌ی رمان دایی جان ناپلئون از ایرج پزشک‌زاد؛ پایان نامه ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، استاد راهنما: عبدالله البوغیش.

نامورمطلق، بهمن؛ (۱۳۸۸) «درآمدی بر تصویرشناسی معرفی یک روش نقد ادبی و هنری در ادبیات تطبیقی»؛ فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی، ش ۳(۱۲)، ص ۱۱۹-۱۳۸. نانکت، لاتیسیا؛ (۱۳۹۰) «تصویرشناسی به منزله خوانش متون نثر معاصر فرانسه و فارسی»؛ مترجم مژده دقیقی، ویژه‌نامه ادبیات تطبیقی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ش ۲(۱)، پیاپی ۳، ص ۱۰۰-۱۱۵.

Boerner, Peter (1975), National Images and Their Place in Literary Research Germany as Seen by Eighteenth-Century, *Monatshefte*, Vol. 67, No. 4, pp. 358-370.

Boia, Lucian, Istorie (1997). *Histoire et mythe dans la conscience roumaine*, Humanitas.

Ditze, Stephan-Alexander. (2006). *America and the Americans in Postwar British Fiction: An Imagological Study of Selected Novels*. Heidelberg: Winter.

Dos Santos, Barbara. (2019). «L'image de la femme dans A cabeça de Salomé d'Ana Paula Tavares.» *Letras de Hoje* 54, no. 4, 483-494.

Gannier, Odile. (2016). «Imagologie: du voyage à l'étude des images réciproques. L'exemple de voyages français en Russie au XIXe siècle», *Theoretical and Applied Linguistics*, 67-72.

Gautier, Théophile. (1866). *Voyage en Russie*. Paris : Charpentier.

Giugliano, Marcello; Alsina Keith Victòria. (2019). «Seeing the image

-
- of one's culture through the image of another: translating images of national identity», *Meta*, Volume 64, Number 3, 748-755.
- Leerssen, Joseph. (2016). *Imagology: On Using Ethnicity to Make Sense of the World. Ibericl, Revue D'études Ibériques ET Ibéro-Américaines*, 10, 13-31.
- Moura, Jean-Marc . (1992). *L'Image du tiers-monde dans le roman français contemporain*, Cairn 265-295.
- Moura, Jean-Marc, (1998), *L'Europe littéraire et l'ailleurs*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Moura, Jean-Marc .(1998). «L'image de l'étranger : perspectives des études d'imagologie littéraire», *Cairn*, 35 à 55
- Pageaux, Daniel-Henri. (1989). «De l'imagerie culturelle à l'imaginaire», *Précis de littérature comparée*. Paris : PUF, 133-162
- Namvar Motlagh, Bahman (2012). «Les stéréotypes à travers le prisme de l'imagologie» *Recherches en langue et Littérature Françaises*, Année 5, N0 7,
- Rousseau, Jean-Jacques. *Essai sur l'origine des langues [1761-1781]*. Paris : Gallimard, 1990.
- Viorica, Rujan Stefania. (2002). «Aperçu sur l'imagologie comparée», *Annales d'Université "Valahia" Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire* Année 4-5 , 214-218
- <https://www.iketab.com/>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

